

TERVEZÉS, (ÖN)ÉRTELMEZÉS, FENNTARTÁS

A magyar nyelvstratégia lehetőségei és kötelességei

TOLCSVAI NAGY GÁBOR

1. BEVEZETÉS

A megismerő és cselekvő ember természetes adottsága és tevékenységének meghatározója a múltbeli tapasztalatok reflexív feldolgozása és a jövő tervezése. Minden emberi közösségi és kulturális tevékenység egyszerre aktív és reflexív, vagyis miközben a tevékenység folyik, az azt végző önmagát és környezetéhez való viszonyát értelmezi és újraértelmezi. Ennek a nézőpontnak az egyik összetevője (kiindulópontja) a tapasztalati tér (más szavakkal tapasztalat, emlékezés a múlttól), a történeti meghatározottság, amely a történelmi eseményeket szemlélő beszélő vagy kutató történetileg meghatározott világismereteiből, tapasztalataiból áll. Másik összetevője az elváráshorizont (más szavakkal várákozás, remény a jövőbeli történésekkel kapcsolatban), amely a történeti meghatározottság révén a történeti ember által várt, jövendőlt események mintáját tartalmazza.¹ Amikor egy kultúra és közösség, illetve specifikusan a magyar kultúra és közösség nyelvstratégiájáról esik szó, e kettőség kettős módon érvényes: a közösség minden területén és a nyelvtudományban egyaránt.

A nyelvstratégiának az a feladata, hogy belülről és egészében hagyja megmutatkozni a nyelvvel, a nyelvet beszélő egyénekkkel és közösség(ek)kel kapcsolatos erőt, a termékenységét, a teljesítményt, a jövő természetes várását, elvárását. Mindazt, ami közösséget és kultúrát épít, fenntart, és mindazt, ami nyelvet hoz létre és tart fenn. A feltételek, folyamatok elemzése az alkotó, önalkotó erők tudatosítását és tervezését eredményezi, amely visszacsatolva ismét feltétele a közösség, az egyén és a nyelv fenntartásának. A nyelvstratégia fő célja a nyelv, egy nyelv, a mindenkori anyanyelv fenntartása és jövőbeli élete fő irányainak a kijelölése. Minden közösség önfenntartó tevékenységet folytat: saját maga létének feltételeit igyekszik biztosítani. Ez a tevékenység a legkedvezőbb körülmények között is nélkülözhetetlen: az alkotás, az önreferencia és önreflexivitas (az önértelmezés), a közösségi koherencia összhangba hozása és a környezettel való összekapcsolása a fenntartás, a kulturális kumuláció elengedhetetlen feltétele. A nyelv, a nyelvet beszélő ember és közösség nem van, ha-

¹ Gadamer 1984; Koselleck 200.

nem létrehozza önmagát folyamatosan, hagyományt képezve és a jövőt megnyitva.² Ha ez a folyamat él, a közösség és a nyelv is él, ha ez a folyamat megszakad, a közösségnek és a nyelvnek is vége.

Erre a nyelvstratégiára, pontosabban ennek a nyelvstratégiának a kifejtésére (felszínre hozására) és kidolgozására minden esély megvan ma is. A magyar nyelvstratégiájával, illetve annak hiányával több mű is foglalkozott,³ ezek módszeres áttekintésére a jelen fejezet nem tér ki. Minden közösségnek és kultúrának van nyelvstratégiája. Ezek a nyelvstratégiák nagymértékben különbözhetnek egymástól meglétük és hatásuk erősségében, kidolgozottságuk és tudatosítottságuk mértékében, a stratégiai célok elérésének rész kérdéseiben. Azonban mindegyik a nyelv és nyelvközösség fennmaradását és fejlődését, teljesítményének növelését, korszerűségét tűzi ki célul. Az angolszász kultúrákban a nyelvstratégia nyíltsága nem különösebben erős, a stratégiai célok főképp a mindennapi gyakorlatban, az oktatásban és a nyelvi kreativitásban valósulnak meg, diszkurzív módon, a minőség- és teljesítményelvű sokféleségben.⁴ A német kultúrában jelentékeny a nyelvstratégia nyíltsága, a nyelvi kérdések a nyelvi eszmény, a nyelvi helyesség, a hagyomány és a jövő szempontjából nagymértékben reflektálódnak a nyelvről szóló metaszintű diszkurzusokban, a nyelvtudományban is.⁵ (Egyik esetben sem a „politikai korrektségről” van szó.) Ismeretes a skandináv és balti kultúrák és nyelvek nagyfokú stratégiai feldolgozottsága (lásd például Pomozi 2011).

A nyelvstratégiáról szólva előre le kell szögezni: nem panasznpra van szükség, sem nem a kívánságlisták előhozatalára. Nem az ideológiák és a kulturális érdekcsoportok harca oldja meg a kérdéseinket, az aszimmetrikus ellenfogalmak (a mindenkori „mi” és „ők” szembenállása⁶) meglévő rendszere fölé kell konszenzust kialakítani. Nem hasznos a tragikum (a hungaropesszimizmus) és nem hasznos a közömbösség, éppígy nem az eltúlzott honféltség. A megalapozáskor nem kellenek jelszavak és média-tűzijáték. A felelősség méltóságával közelítsük meg a kérdéskört, azaz saját magunk egy lényegi összetevőjét. A magyar nyelv jövője nem lehet holmi jóslás vagy kuruzslás áldozata, hanem csakis az alkotó gyakorlat és a felelős tervezés együttes kimenete, megfelelő elméleti és módszertani keretben. Kiss Jenő és Péntek János külön hangsúlyozza⁷ a nyelvstratégia nyelvtudományi megalapozásának és e tudományos alap más cselekvők általi elfogadásának szükségességét.

A nyelvstratégia összetett tevékenység összetett rendszere. A nyelvstratégia nem csupán nyelvpolitika vagy nyelvi tervezés, vagy akár nyelvművelés. Az összetettséget a következőképpen vázolom:

² Luhmann 1998.

³ Vö. Balázs 2001; Kontra 2010; É. Kiss 2004; Kiss 2012; Péntek 2012.

⁴ Vö. például Milroy–Milroy 1985.

⁵ Lásd von Polenz 2000; Gloy 2000; Luckmann 1982.

⁶ Vö. Koselleck 2003.

⁷ Kiss 2012; Péntek 2012.

2. A stratégia fogalma
3. A nyelvstratégiát meghatározó körülmények (a lehetőségek rendszere):
  - 3.1. A külső és belső körülmények viszonya
  - 3.2. A külső körülmények
  - 3.3. A kultúra
  - 3.4. A nyelvközösség és a nyelv
  - 3.5. A nyelv
  - 3.6. A magyar nyelv helyzete az ezredfordulón
  - 3.7. A körülmények összegzése: a különbözőség egysége
4. A nyelvstratégia cselekvési formái (a kötelességek rendszere)
  - 4.1. A tudományos leírás
  - 4.2. A nyelvi tervezés
  - 4.3. Nyelvpolitika, nyelvi jogok
  - 4.4. Az oktatás
  - 4.5. A kulturális politika
  - 4.6. Ismeretátadás
  - 4.7. Cselekvők, intézmények, finanszírozás
5. Összefoglalás

A nyelvstratégia a nyelvet és az azt beszélő közösséget szociokulturális közegben értelmezi. Ennek az értelmezésnek az általános eszmei kerete a hermeneutika, szűkebb nyelvtudományi megalapozása funkcionális. Az alábbi áttekintés során szóba hozandó álláspontok és ideológiák nem kizárólag a nyelvstudomány területéről származnak, hanem szélesebb, általánosabb kulturális csoportoktól.

2. A STRATÉGIA FOGALMA

A stratégia rövid meghatározás szerint valamely összetett, nagyléptékű tevékenység megtervezésének és végrehajtásának tudománya; illetve valamely eljárás, tevékenység átfogó terve, amely tartalmazza a cél eléréséhez szükséges cselekvéseket és a lehetséges akadályozó tényezőket. A stratégia tehát hosszú távú és jelentős tevékenység megtervezése és a kivitelezésben folyamatos ellenőrzése, az eredmények visszacsatolása.⁸ A stratégia az adott tevékenység legjelentősebb tényezőit és összetevőit tartalmazza: a kitűzött célt és a cél eléréséhez szükséges legfontosabb cselekvési és körülmény-tényezőket. A stratégia alapvető része a probléma- és helyzetelemzés, a hozzáférhető ismeretek és előrejelzések feldolgozása a cél elérése érdekében, tervezés, becslés, előzetes döntések sora a következő területeken: a lehetséges módok, módszerek, eszközök, „költségek”, elvárt eredmények, kockázatok,

⁸ V. Bechmann 1981.

veszteségek és mellékhatások. Kiemelendő a cselekvések lehetőségeinek, terének, forrásainak, ágenseinek, intézményeinek és következményeinek elemzése, alternatívák kidolgozása.

3. A NYELVSTRATÉGIÁT MEGHATÁROZÓ KÖRÜLMÉNYEK (A LEHETŐSÉGEK RENDSZERE)

A nyelvstratégiát meghatározó körülmények között a stratégia megtervezésének és végrehajtásának feltételeit szükséges előszámlálni. A feltételeket körülmények rendszerében vázolom a következőkben, probléma- és helyzetelemzésként. A körülmények rendszerének módszeres, tudományos vizsgálata alapfogalmakra (nyelv, nyelvközösség) is kiterjed. A reflexív értelmezésre nem csupán tudományos igényből van szükség, hanem éppen a tervezés megalapozása miatt, azért, hogy a stratégia ne csak tervezés legyen, ne csak futurologia vagy kívánságlista, hanem megalapozott cselekvések sora. Annál is inkább szükséges az alapfogalmak újraértelmezése (de nem feltétlenül teljesen új értelmezése), mert a nyelv és a nyelvközösség történeti jelenségek, történetileg változnak, főképp a gyors és alapvető társadalmi, gazdasági és kulturális átalakulások idején. Ilyen változásokat hajt végre és él át a magyar nép és a magyar nyelvközösség is az ezredfordulón. Így nemcsak a nyelvstratégia fontos, hanem annak alapkategóriái is.

3.1. A KÜLSŐ ÉS BELSŐ KÖRÜLMÉNYEK VISZONYA

A nyelvstratégia egyik alapja a nyelv és a nyelvközösség körülhatárolása és a környezetéhez való viszonyának a meghatározása.

A magyar nyelv, nyelvközösség, nemzet, állam és külső környezete viszonyát rendszer és környezete viszonyában tudjuk leírni. Az önmagában álló meghatározás (immanens definíció) hiányos marad, hiszen a tárgyalt jelenség egyik leglényesebb összetevőjét hagyja figyelmen kívül, azt, hogy nem magában áll, hanem hasonló jelenségek (nyelvek, nyelvközösségek, nemzetek, államok) közegeiben, azokhoz is viszonyulva létezik, azok viszonyában tartja fenn önmagát.

Erről az operatív strukturális helyzetről a magyar tudományos és kulturális diskurzusban lényegében két álláspont uralkodik, egymást feltételezve (az aszimmetrikus ellenfogalmak rendszerében): *a)* az egyik a külső tényezőket (más államok, az EU, más nyelvek, kultúrák, főképp a közvetlen és tágabb földrajzi környezetben) mint a magyartól abszolút különálló és gyakran mint ellenséges erőket értelmezi, *b)* a másik a külső tényezőket csak részben tekinti külsőknek, inkább egy határok (földrajzi, állami, nyelvi és kulturális határok) nélküli világgént érti, ahol lényegében nincsen külön környezet. Ezeknek az irányzatoknak a részletes elemzését e helyt

nem lehet elvégezni. Az első irányzat jellegzetes hirdetői a magyar nyelv és nyelvközösség, magyar nép gyökereit például a hun „rokonságban”, az ókori törökségben és más kultúrákban kereső körök, a második irányzat jellegzetes hirdetői a mai globalizáció fenntartás nélküli hívei.

A viszonyt józanul vizsgálva a kettő, vagyis rendszer és környezet kölcsönviszonyát lehet megállapítani.⁹

- A társadalom, a közösség, a kultúra, a nyelv emergens, autopoetikus, önalkotó rendszerek.
- A környezettől való függetlenség és függőség nem kölcsönösen egymást kizáró rendszerjellemzők, hanem meghatározott feltételek mellett együtt egymást segítik.
- A rendszer nem csak strukturálisan, műveleti jellegében is autonóm; az autonómia nem a teljes elzártság, nem a kapcsolathány.
- „[C]sak operatíván zárt rendszerek tudnak magas fokú egyedi összetettséget létrehozni, amelyek azután arra szolgálhatnak, hogy azokat a vonatkozásokat specifikálják, amelyekkel a rendszer feltételek mellett a saját környezetére reagálni tud.”¹⁰
- Nélkülözhetetlen esetlegesség van a rend emergens létrehozásában; az esetlegesség mértéke nő a rendszer összetettségének növekedésével.
- A rendszer elemei nem független egységekként állnak össze, hanem maguk is emergencia eredményei, és különbségként funkcionálnak a rendszeren belül.
- A rendszerfogalom a környezetfogalmon nyugszik, és sem logikailag, sem analitikusan nem izolálható.

Miért fontos mindez? Azért, mert a magyar nyelv és a magyar nyelvközösség egyik legalapvetőbb nyelvstratégiai kérdése a környezetéhez való viszonya. A függetlenség ebben a viszonyban nem az abszolút izoláció, amiképpen a más nyelvekkel és kultúrákkal való érintkezés pedig nem azonos a teljes beolvadással. Észszerűen a magyar nyelv és nyelvközösség helyzete az autonómia fogalmával jellemezhető: az autonómia az a helyzet, ahogy mi (is) kijelöljük határainkat környezetünkhöz képest az önértelmezésben.

3.2. A KÜLSŐ KÖRÜLMÉNYEK

A Kárpát-medencei magyar nyelvterület mint térség ismeretes módon történeti koronként változó módon határozta meg önmagát, és viszonyult a környezetéhez. Önmagára való vonatkozásában és önmaga folyamatos megalkotásában saját maga

⁹ Elsősorban Luhmann (1998: 64kk) és Maturana–Varela (1980) alapján.

¹⁰ Luhmann 1998: 68, vö. még 2006.

környezetét is alakította, amennyiben saját maga részéről pontosan kijelölte az elkülönülés és a kapcsolat (hasonlóság) kulturális és nyelvi tartományait. Ennek az interaktív meghatározási műveletnek volt egyik mérhető eredménye a nyelvi hatásoknak az irányítása. A honfoglalás előtti török, a honfoglalás utáni szláv nyelvi hatás a népi kultúrát érintette alapvetően, a magyar nyelvi térség saját környezetformálása révén. A latin, később a német és részben a francia a magas kultúrában lett a magyar nyelvi és kulturális térség elfogadott környezete. Tehát nem közvetlenül határos nyelvek, hanem nagy kultúrájú és tekintélyű kultúrák és nyelvek. Ugyanakkor a középkor óta a Kárpát-medencei magyar nyelvterület közvetlen határoló nyelvei máig nem kerültek be az általános vállalt magyar nyelvi környezetbe, csak az utódállamok magyar kisebbségeiben. Jelképes megnyilvánulása mindennek az a tény, hogy nincsenek korszerű román, szlovák, szerb, horvát párú magyar szótárak, korszerű magyar nyelvű román, szlovák, szerb, horvát nyelvtanok, történelmek. Hasonlóképpen két hosszú időre berendezkedő idegen hatalom, az oszmán-török és a szovjet-orosz nem jutott be a magyar nyelv és kultúra önálló környezetébe. A modernség későbbi szakaszában, a 20. század közepétől szintén távoli és a magas kultúrára ható kapcsolat az angol nyelv behatolása a magyar nyelvi térségbe. Másrészt a 19. században és részben a 20.-ban a latin csökkenő mértékben, a német növekvően újból hatott a népi kultúrára, és az 1980-as évektől ez érvényes az angolra is. Az itt röviden jelzett döntések nyelvstratégiai és tágabban kulturális jellege vitathatatlan, akkor is, ha a cselekvők nem mindig a teljes rendszer (nyelv, nyelvközösség, kultúra) egészében gondolkodtak. A cselekvésekből és kommunikációs aktusokból dinamikus rendszer állt össze (történeti koronként mindig újra), amely tendenciaszerűen érvényesítette az egyedi döntéseket, stratégiaként érvényesülő irányvonalakat kialakítva. Kiemelendő, hogy a döntések végrehajtói és részben tudatosítói a népi és a magas kultúra minden szintjén megtalálhatók. E tény a nyelvstratégia gyakorlati végrehajtó és reflexív, esetenként tudományos összetevőinek együttes megvalósulására mutat rá. Egészében a magyar nyelvközösség saját környezetét a nagy európai kultúrnyelvekkel viszonyban határozta meg.¹¹

A globalizáció és az uniós tagság a magyar nyelv és nyelvközösség autonómiájának új körülményeit formázza meg. Ebben a környezetben a kulturális és nyelvi sokféleség kimondott értéként jelenik meg. Viszont a gyakorlatban a nagy nyelvek (kivált az angol) hatalmi tényezőként érvényesül, háttérbe szorítva más nyelveket és közösségeket. Újból megjelent az a nézet, amely szerint az Európai Unió kisebb nyelveinek fennmaradása nem célszerű, sem a gazdasági és politikai integráció, sem az interkulturális hatások közepette.¹² Ennek egyik utópikus eszméje a kisebb nyelvek elhalásának észszerűsége. Másrészt az interkulturális hatások nyomán egyes kisebb nyelvek egybeol-

¹¹ Egyes történeti szakaszaira és területeire lásd Tolcsvai Nagy (2004).

¹² Vö. többek között Mar-Molinero – Stevenson (eds.) 2006 tanulmányaival (lásd például Susan Gal, Christopher Brumfit, Tommaso Milani vagy Anna Duszak írásait).

adását, másokban való fölszívódását, újabb koiné alakzatok kialakulását vizionálják egyes kutatók. A nyelvi sokféleség eszméje átértelmeződik: nem elsősorban a meglévő hagyományos nyelvek és nyelvváltozatok élő fenntartására irányul, hanem az integrációban, a globalizációban várt új nyelvi alakzatok diverzitására.

Összefoglalva: a magyar nyelvközösség a honfoglalás óta meglehetősen egyértelműséggel meghatározta a maga részéről nyelvi autonómiáját, valamint környezetének jellegét: ez kulturális és nem pusztán földrajzi alapú döntések sorozata, máig folyamatosan. E döntések mind gyakorlati, mind elméleti jellegűek, és legalábbis többségi vagy többségi hatásúak. Miközben tehát például az újkori szabadságharcokat mindig elbukta a magyar nemzet vagy a magyar állam, az autonómia operatív kialakítása és alakítása (az autopoieszisz) az önreferenciával és reflektáltsággal hosszú távon a fenntartást, a fennmaradást biztosította. Ezt a cselekvési képességet meg kell tartani, és tervezni kell.

3.3. A KULTÚRA

A kultúra egy közösség a normáinak, értékeinek és anyagi javainak összessége, amelybe beletartoznak a mindennapi és tudományos ismeretek, a természeti és a főképp ember alkotta tárgyi környezet és a művészeti alkotások. Kultúra az az ismeretrendszer, amelyet az egyén szocializációja során elsajátít. A kultúra a folyamatos emberi közösségi tevékenység eredménye. Nem kész dolog, amelybe beleül egy közösség kultúrájának a tagja, hanem a közösség tagjai által folyamatosan fenntartott tudás- és cselekvésrendszer, amelyen folyamatosan változtatnak a közösség tagjai. A kultúra lényegi összetevője a kumuláció, a kulturális tényezők megalkotása, egymásra épülő felhalmozása, és e folyamatban történeti változása. A kultúra fontos jellemzője a normativitás, a kreativitás, a sokféleség és a hagyomány. A hagyomány nem kész és változtathatatlan minta, nem holt anyag, nem múzeumi tárgy, hanem az állandó önmagára vonatkozó feldolgozás.

A kultúra mint egy közösség kultúrája éppúgy a teljes elkülönülés és a teljes beolvadás közötti autonómia státusában képes hosszú távon létezni. A mai kultúra egyik fő kérdése az egységesülés. A globalizáció egyrészt a világméretű egységesítés, másrészt a helyi jellegzetességek előtérbe helyezése, vagyis a betagozódás, igazodás és az elkülönbözés, a különbség mint jellegzetesség. Ezzel a kettősséggel együtt jár a hagyomány fenntartása és a modernizáció együttese és feszültsége, amelyben az innovációk a koherenciát jelentékenyen erősítik. „Az innovációk diffúziója rendkívül összetett szociálpszichológiai folyamatokban megy végbe – amelynek materiális tartományában az újdonság kompatibilitása, a befogadóknak az elvárt gazdasági haszonra irányuló kockázatkészsége szerepet játszik”.¹³

¹³ Cox–Zender 2000: 166.

3.4. A NYELVKÖZÖSSÉG ÉS A NYELV

A nyelvstratégiával kapcsolatos alapfogalmak kapcsán számos kérdés fogalmazódik meg. Miről is beszélünk a nyelvstratégiáról szólva? A nyelvről? A nyelvi rendszerről? A nyelvhasználatról? Mindkettőről? A nyelvet beszélőkről? Egyénekenként? Közösségként? Egy vagy sok közösségként?

Ahhoz, hogy a nyelvstratégiát fogalmi rendszerbe tagolhassuk és kidolgozhassuk, a nyelv és a nyelvközösség fogalmát is tisztázni szükséges. Annál is inkább, mert e két alapkategóriának is többféle értelmezése van forgalomban. Ezúttal csak a magyar kulturabeli értelmezésekre összpontosítva, a nyelvközösségről többek között a következő jellegzetes álláspontok azonosíthatók.

- A nyelvközösség nemzeti közösség, amely célelvű (teleológiai) folyamat során halad önmaga küldetésének a kiteljesítése felé, amely végső állapot része a nyelv tökéletes megvalósulása, a nemzeti lét lényegeként.
- A nyelvközösség véletlenszerűen létrejövő közösség, amelynek tagjai csak azért tartoznak össze, mert születésük révén egy nyelvet beszélnek.
- A nyelvközösség nyitott közösség, amelynek bárki tagja lehet, aki az adott nyelvet beszéli, anyanyelveként (vagy esetleg második nyelvként).

A jelen áttekintésben érvényesülő funkcionális nézőpontból a nyelvközösség egyének és beszélőközösségek hálózata. Az egyén saját anyanyelvváltozatát tanulja meg anyanyelveként, és fokozatosan sajátít el más funkcionális változatokat. Az eddigiek értelmében a nyelvközösség fontos jellemzője (szemben a fenti három állásponttal):

- autonóm, részben zárt (az anyanyelvi eredetű vagy szintű tudás a feltétel), részben nyitott (tagja lehet valaki kívülről), önmaga határait részben önmaga jelöli ki,
- folyamatos kulturális és nyelvi kumuláció eredménye,
- a közös nyelv csak részlegesen közös, változatokban funkcionál,
- tagjai a nyelvben leképezett kategorizációs módok révén a világ sajátos, sémák szerint perspektivált megkonstruálásában lesznek cselekvően részesek.

A nyelvközösség belső helyzetének fő tényezői:

- a nyelvközösség, a nemzet, a kulturális és politikai/állami közösségek összefüggései,
- állami, nyelvváltozat szerinti, kulturális tagoltság,
- nyelvi kisebbségek a magyar nyelvterületen, a magyar állam területén,
- potenciál, teljesítmény,
- történeti fejlődési tendenciák,
- érték szempontok, értékértelmezések.

A tényezők történeti változásait az elmúlt évtizedekre szűkítve érdemes szintetizálni egyetlen modellben. A magyar nyelvközösség és a magyar kultúra nyelvi alapú tagolódása a modernizáció során igen kiterjedtté vált. Elsősorban a városiasodás és a városi népi kultúra, a 20. század közepétől a populáris kultúra és nyelvváltozatok új típusú csoportokat és régiókat hoztak létre, amelyeknek a határa társadalmilag és földrajzilag már kevésbé éles. Alakító tényezők a tárgyi és szellemi etnológiai jellemzők (kanonizált és tanított ismeretek, életmód, munka, család és házasság, zene, költészet/irodalom, tájékozódás a világban, média, tárgyi kultúra, mindezek állandósága vagy változása), a földrajzi és közlekedési viszonyok, a településtípusok, ehhez kötődően a kommunikációs hálózatok és szinterek, mindenkori jellegük és mennyiségük. A dialektológiai, szociolingvisztikai jellemzők hálózati és térségi megvalósulása az előzőekkel szoros kölcsönhatásban áll.

E kulturális-nyelvi rendszert durván szabják darabokra a trianoni határok (ahol az államnyelvi különbségek a mai nem egyformán könnyebb átjárhatóság ellenére is érvényesülnek). Az ezredfordulón a Kárpát-medencei magyar nyelvközösség és nyelvi térség sajátos képet mutat. Egyszerre van jelen és érvényesül 1. a szerves fejlődésen, nyelvjárási és paraszti (falusi) néprajzi és városi hagyományokon alapuló csoport-régióhálózat, 2. a Trianonban mesterségesen meghúzott államhatárok szerinti régiók rendszere (a kettő nem azonos, a második számos helyen mesterségesen metszi az elsőt), 3. a kommunikációs társadalom helyhez, földrajzi ponthoz vagy térséghez egyre kevésbé kötött, dinamikus, állandóan változó hálózata, amelyekbe bárholnan, bármikor be lehet lépni. A teljes rendszer hálózatos jellegű.

3.5. A NYELV

Aligha készíthető alkalmas nyelvstratégia a nyelv értelmezése nélkül. A nyelvtudomány hosszú ideje plurális, erősen eltérő nyelvelméletek élnek egymás mellett évtizedek óta. A hagyományos nyelvtanítás szerint a nyelv elvont rendszer, a közösségi tudás része, amelyet az egyén megtanul.¹⁴ A formális nyelvészet szerint a nyelv tudás, velünk született, beprogramozott univerzális logikai grammatika, amely az anyanyelvben megvalósul.¹⁵

Ezt a sort ki lehet egészíteni kulturális alapú determinista nyelvfogalmakkal (lásd még Tolcsvai Nagy 2009). Ezek a nyelvfogalmak nem elsősorban a nyelvtudomány diszkurzusában alakultak ki, hanem a nyelvről való vélekedések kidolgozóinak és hirdetőinek tágabb körében. E körök szociológiai összetétele igen változatos, történeti koronként módosuló.

¹⁴ Vö. például Keszler (szerk.) 2000.

¹⁵ Lásd magyar nyelven É. Kiss–Kiefer–Siptár 1998.

Egy nézet szerint a nyelv mindenkori „kész” állapota egyfajtaabszolútumként érvényesül, a beszélő egyén és közösség nem változtathat rajta, annak ki van szolgáltatva. E felfogás egyik kiágazása minden nyelvi változást romlásnak tart, és vissza kíván állítani egy vélt vagy valós korábbi történeti állapotot mint abszolút, maradéktalanul jó nyelvi rendszert.

Egy másik felfogás a történeti tragikumközpontú nézet. Ennek fenntartói a magyar nyelvet külső erők által üldözött, magányos és minőségében is egyedülálló lényegi rendszernek tekintik. A magyar nyelv ekkor azonos közvetlenül a magyar nemzettel, annak tragikusan értelmezett történetével. A hagyomány nem hagyománymondás, hanem rögzített állapot. E magyarázat egyes változatai a vélt ősi rokonságokban (mostanában a hunban, ismét a törökben) keresik a tökéletes magyar nyelvet.

Harmadik jellegzetes álláspont a strukturalista, értékharító, közömbös értelmezés. Az eszközfelfogásból kiindulva eszerint a nyelvnek nincsenek szubsztanciális közösségi, kulturális összefüggései, ezért története sem lényeges, a nyelv lényegét nem érinti.

A funkcionális nyelvelírás a rendszer, a használat és a közösség, kultúra tényezőit harmonizálja a nyelvfogalomban.¹⁶ E szerint a nyelv az emberi megismerés során kialakuló kategóriák szimbolikus leképezésének közösségi rendszere, amely a személyközi, közösségi jelentésképzésen alapul, és a kulturális ismeretfelhalmozás során alakul történetileg. Ezért miközben egyetemes kognitív elvek adják az alapját, a megismerés perspektívátságából és variabilitásából eredően az egyes nyelvek erős kultúraspecifikus vonásokat mutatnak.¹⁷ A funkcionális nyelvészet általános elméleti tételei a következők.

- A nyelvi rendszer kisebb és összetett elemeit a mindenkori beszélő nézőpontjából kell bemutatni, hiszen a mindenkori beszélő aktuális perspektívája alakítja a közlés nyelvi szerkezetét.
- A nyelvi kifejezéseket jellegzetes, gyakori közegükben kell leírni, nem önmagukban.
- A jelentés egyenrangú az alakkal (az alaktani, mondattani szerkezetekkel), sőt egyes magyarázatokban a jelentés elsődleges, a jelentésszerkezetekből erednek a morfológiai és szintaktikai szerkezetek.

A funkcionális nyelvészet szerint a nyelv rendszer jellegét elsősorban sémák rendszere adja. A séma nyelvi kifejezések dekontextualizált, elvont szerkezete, fonológiai, szemantikai és morfoszintaktikai szempontból egyaránt. A sémák mintaként szolgálnak a legkülönbözőbb nyelvi szinteken: különböző egyedi nyelvi kifejezése-

¹⁶ Vö. többek között Barlow – Kemmer 2000, Givón 2002; Geeraerts–Cuyckens (eds.) 2007; Langacker 1987; megvalósulását lásd az Osiris Nyelvtan kötetében: Tolcsvai Nagy (szerk.) 2017.

¹⁷ Lásd például Palmer 1996; Dirven–Wolf–Polzenhagen 2007.

ket ezek alapján, ezekhez képest lehet létrehozni. A sémák – a szabályoktól eltérően – valószínűségi minták, amelyekre nem a biztos megjósolhatóság jellemző. A nyelvi kifejezések helyességét nem a szabályszerűséggel (a szabályoknak való megfeleléssel) lehet jellemezni, hanem az adekvátsággal, amelyet a beszélői szándék és a hallgatói elvárás valós nyelvi interakcióban határoz meg.

A nyelvi rendszer a stabilitás, az adaptív (alkalmazkodó-) képesség és az informativitás paraméterei szerint funkcionál, az ismétlő és változtatva ismétlő közlések sémahálózatába.¹⁸ A nyelvi gyakorlat és reflexív visszacsatolása két szinten jellemezhető (a két szint között nem éles a határ):

- a) elemi, általános szint szerint: mindenki beszél anyanyelvén, közös cselekvés és figyelemirányítás keretében, a nyelvi interakció technikai értelemben főképp egyszerűen sikeres vagy sikertelen; a nyelvhasználat automatikus;
- b) minőségi szint: a puszta közlés együtt jár a helyzet reflexiójával és a beszélő önreflexiójával, a beszélő nézőpontjából; nem feltétlenül és nem teljesen automatikus; főképp többé-kevésbé nyíltan problémamegoldó, alkotó.

3.6. A MAGYAR NYELV HELYZETE AZ EZREDFORDULÓN

A magyar nyelv ezredfordulós helyzetéről sok ismerettel rendelkezünk, de nem elégről, és még kevésbé szintetizáltról. Ezért e helyt elsősorban a szóba jöhető tényezőket érdemes felsorolni, amelyek mentén mind a részletes kutatás, mind az összegzés elvégezhető.

A külső helyzet fontos tényezője *a*) a státus mennyiség, minőség szerint, kitérve a teljesítmény, vonzerő, tekintély szempontjaira; *b*) kontaktushatások (kisebbségi magyar nyelvterületi államnyelvi, regionális (nem csak utódállambeli), globális); *c*) az EU hatása; *d*) a globalizáció kulturális hatásai. A külső viszonyokról keveset lehet tudni.

A belső helyzet fontos tényezője *a*) a funkcionális adekvátság (ez magas szintű); *b*) változatok és változatosság, standard (a változatok hálózata gazdag, a standard státusa módosulóban van); *c*) beszélőközösség-fajták (hálózata változatos, az 1980-as évek vége óta a nyilvánosság előtt is megmutatkozva); *d*) a nyelvközösség reprodukciós potenciálja (csökkenő, mert a népességszám csökken); *e*) Magyarország és a határon túli régiók (a határtalanítás folyamata egyre erősebb; a szétszakított magyar régiók nyelvi egyesítése sikeresen zajlik, azaz a természetes nyelvi kapcsolatok helyreálltak vagy helyreállóban vannak; ez nagy erőfeszítéseket is kíván, és ezek az erőfeszítések megtörténnek¹⁹).

¹⁸ Vö. Geeraerts 2006; Croft 2000.

¹⁹ Vö. például Benő–Péntek (szerk.) 2011.

3.7. A KÖRÜLMÉNYEK ÖSSZEGZÉSE: A KÜLÖNBÖZÉS EGYSÉGE

A magyar nyelv, a magyar nyelvközösség és kultúrája közelmúltjában és jelenében a hagyomány és az újítás ősi egysége megvalósul, magas minőségi szinten és kiváló funkcionalitással. Jól mutatja ezt az 1990 óta bekövetkezett folyamatok sora, melyek alkotó energiákat szabadítottak fel. Jóllehet, az átalakulás – amely még nem ért véget – komoly kulturális válsággal jár együtt. A válság elsősorban a korábban magától értetődő viselkedésformák, értékek és hagyományok eltűnésében vagy gyökeres átalakulásában mutatkozik meg, amelynek során a közösségi formák és egyes intézmények kérdésessé válnak.²⁰ A rendszerváltást gyakran értelmezik egy (korábbi) „normális” állapot visszaállításaként vagy visszanyeréseként. A legtöbb ma élő nemzedéknek azonban nincsen ilyen korábbi tapasztalata, általában tájékozatlan a plurális kultúrában, és valójában nem volt korábbi feltételezett, ma autentikus állapot. A kulturális elbizonytalanodásnak föltehetőleg ez az egyik fő oka.

Másrészt a rendszerváltozás nyelvi hatásaként két fő tényezőt lehet kiemelni. A rendszerváltásnak nevezett történelmi változás egyik legfontosabb hozadéka a Kárpát-medencei magyar nyelvterület nyelvi egyesülése. A rendszerváltás egy másik közvetlen eredménye a szólásszabadság. A nyelvi szabadság e két igen értékes hozadéka mellett a nyelvi közösségi formák igen gyors átalakulása a gazdagság és az alkotókedv megnyilvánulásaival együtt a közösségi formák elbizonytalanodásában is megmutatkozik. Nem a szétkülönbözés veszélyéről van szó, hanem a nyelvi tevékenység hatékonyságáról, a nyelvi teljesítmény minőségéről vagy azok csökkenő voltáról. Ugyanakkor egyértelművé vált a kisebbségi helyzetben, főképp a peremhelyzetben élő magyar anyanyelvű csoportok nyelvi veszélyeztetettsége.

Mindamellet az elmúlt néhány évtizedben összességében a magyar nyelvközösség nyelvi teljesítménye kiemelkedő volt, és az ma is. A magyarság folyamatos önmegértésében ki tudja jelölni helyét a világban, és tájékozódni tud a világban, saját nyelvén, saját fogalmi rendszerében (ahogy egy kissé lazább kifejezéssel gyakran megnevezik: észjárásában). E közösségi szellemi tevékenység csakis más kultúrákhoz és nyelvekhez viszonyítva, velük társalogva mehet végbe. Ez belső viták során történik meg, de a Kazinczy-féle különbözőségi egysége ma is érvényesül, anélkül hogy megbontaná a magyar nyelv jellegzetességeinek összességét.

Az általunk megértett világban való közösségi és személyes létezés (az autentikusság) folyamatosan kiküzdött és újraalkotott nyelvi teljesítménye óriási erő, lassan ezer éve írásos nyelvi emlékekkel is bizonyítottan. A mindennapi nyelvi alkotókészség tartja életben e folyamatot, a megfelelő kifejezés mindenkori megtalálása hagyomány és újítás kettősségében.

²⁰ Bell 1979.

4. A NYELVSTRATÉGIA CSELEKVÉSI FORMÁI (A KÖTELESSÉGEK RENDSZERE)

Az előző részben leírtak alapján a nyelvstratégia összetett cél- és cselekvési rendszer, amelynek a színterei, a tervezői és cselekvői nem egyetlen egységes társadalmi intézményt alkotnak, hanem a nyelvközösség legkülönbözőbb részein tevékenykednek és beszélnek (azaz cselekvően és alkotóan használják a nyelvet). A nyelvstratégia komplexitásában tényező az elvont fogalmi rendszer, az ideológia, az érzelem, ahogy a gyakorlati jellegű beszédesemények is. Az alábbiakban a nyelvstratégia fontos tényezőinek rövid elemzése következik.

4.1. A TUDOMÁNYOS LEÍRÁS

A nyelvstratégia nem dolgozható ki a nyelv és a nyelvközösség, valamint azok környezete tudományos szintű leírása nélkül. Nem kétséges, hogy soha ennyit nem tudunk a magyar nyelvről, a nyelvi rendszert, a nyelvhasználatot és a nyelvet beszélő közösséget illetően, mint manapság. Mégis, legfőljebb sejtéseink és részleges adataink vannak arról, hogy miképp beszélnek most Kőbányán, Gyulakeszin, Széken, Lendván vagy Zsérén. Sokat tudunk arról, hogy miképp viszonyulnak kisebbségi kétnyelvűségi helyzetben a magyarhoz a magyar anyanyelvűek, de nem eleget. Ezért a nyelvtudománynak további erőfeszítéseket kell tennie a magyar nyelv minél jobb és kiterjedtebb leírása érdekében. A leírást a részkérdéseken túl a szintézis (szintézisek) felé szükséges kibővíteni. Elsősorban a nyelvi rendszer és a nyelvközösség közötti összefüggések alaposabb kidolgozása hiányos: a kiterjedt grammatikai (vele együtt szemantikai), szövegtani, és szociolingvisztikai, dialektológiai leírások, adatbázisok, továbbá az antropológiai, művelődéstörténeti és eszmetörténeti kutatások közötti összefüggések bemutatása szegényes, jóllehet ezek a diszciplináris területek a nyelvi gyakorlatban, és az önreferáló, önreflexív cselekedetekben nem válnak szét élesen.

4.2. A NYELVI TERVEZÉS

A nyelvi tervezés ebben a legismertebb értelmezésben kiterjesztett értelmű nyelvművelés, a nyelvbe és a nyelvközösség nyelvi értékrendjébe való olyan tudatos beavatkozás, amely nem csupán az adott nyelvi rendszer sajátosságait, történeti jellegzetességeit tartja számon és változtatja meg, hanem azokat a nyelvközösségi, társadalmi és szociokulturális tényezőket, valamint történeti folyamatokat is figyelembe veszi, amelyek magának a nyelvi tervezésnek, a nyelvi folyamatok (lehetséges) irányításának közvetlen, részben hasonló módon leírható, vizsgálható, értékelhető és tervez-

hető kontextusát adják. A nyelvi tervezés ezáltal a helyesség rétegzett, szocioregionális, interakciós és nyelvi kötöttségbeli összetevőit a mindenkori nyelvközösség belső szerkezetével, a szociokulturális és szociolingvisztikai adottságokkal kívánja összhangba hozni, valamely eszményi cél elérése érdekében.²¹ Ez a tevékenység ugyanakkor gyakorlati jellegű is. A nyelvi tervezés szociolingvisztikára (kifinomult rendszerű adatgyűjtésre) alapozott nyelvművelés, amely összetett antropológiai kultúrafogalommal dolgozik.²²

Kiemelt nyelvtervezési feladatok a nyelvstratégia keretében az ezredfordulón:

- korpusztervezés a nyelvi hiány területein,
- korpusz- és státustervezés (például a magyar standard jövőjét illetően),
- presztízstervezés (a magyar nyelv tekintélyi változatait illetően),
- nyelvi igazgatás (menedzsment), azaz a nyelvi tanácsadás szervezetének és nyelvtudományi keretének a kialakítása,
- a határtalanítás megvalósítása a részkérdésekben,
- az idegen szavak (kölcsonszavak) környezethez való kettős, interaktív viszonyának a kidolgozása (az autonómia és környezeti kapcsolatok, hatások relációjában, tekintetbe véve, hogy az idegen szavak nemcsak „jönnek”, és nemcsak „hozzák idegenek”, hanem hozzák maguk a magyar beszélők),
- a teljes magyar nyelvterületre érvényes egységes terminológia kialakítása a lehetséges mértékig,
- a digitális nyelvhasználat folyamatos elősegítése.

4.3. NYELVPOLITIKA, NYELVI JOGOK

A nyelvi jogok kérdésköre a nyelv, nyelvközösség, környezete és kultúra összefüggérendszerének először elfogadott, majd jelentős tényezője lett a magyar nyelvről szóló diszkurzusban is. A magyar nyelvvel kapcsolatos viták, eszmék és döntések egy jó része azonban ma is gyakran lazán kezeli a jogi kereteket. A tételes, kanonizált jog jellege különbözik a nyelvi gyakorlattól, a kultúra- és nyelvértelmezésektől, leginkább abban, hogy a jog egyértelmű jogokat és kötelelességeket nevez meg és szabályoz a nyelvvel (nyelvekkel) kapcsolatban, amit pedig nem szabályoz, az kívül esik a jogi kereteken. A jogi szabályozásnak mások a keretei és a hatásai, mint leíró nyelvtudományi, a nyelvtervezési (nyelvművelői) döntéseknek. A magyar nyelvstra-

²¹ A helyesség itt a legtágabban értelmezendő kategória: helyes nyelvi közlésnek tekinti a beszélő vagy hallgató azt a nyelvi közlést; amely számára érthető; továbbá mind szorosabban vett nyelvi, mind tágabban kulturális; közösségi és esztétikai szempontból legalábbis elfogadható.

²² A nyelvi tervezésre összefoglalóan lásd többek között Fishman (ed.) 1974; Cobarrubias–Fishman (eds.) 1983; Cooper 1989; Jahr (ed.) 1993; Clyne (ed.) 1997; Tolcsvai Nagy (szerk.) 1998; Szépe–Derényi (szerk.) 1999.

tégia tudatos művelőinek nagyobb fokú jogismeretekkel és jogtudatossággal kell eljárniuk.

Kiemelt nyelvi jogi kérdések a nyelvstratégia keretében az ezredfordulón:

- a nyelvi jogok megismerése, megismertetése és további kidolgozása általánosságban,
- nyelvek és nyelvváltozatok állami státusának értelmezése,
- kisebbség és többség viszonyának nyelvi jogi szabályozása, különös tekintettel a kétnyelvűsége (Az elmúlt két-három évtized során a kisebbségi jogok egyénre összpontosítása és a közösségi kisebbségi jogok figyelmen kívül hagyása a többnyelvűség felé tereli a személyes döntéseket, tendenciaszerűen, és nem a soknyelvűség felé, még hozzá általában Európán kívül is. Ebben a folyamatban a többnyelvűség az angol még erősebb terjedését eredményezi, sorvasztva a közösségi, például nemzeti kisebbségi nyelveket. A szabadság *laissez faire* értelmezése a személyi döntésekben látszólag megadja a szabadságot, valójában azonban globalizációs folyamatokba tereli be a döntéseket, így a jogalkotást kezdeményezők szándékával ellentétes hatást ér el.²³ Egyértelmű, hogy jelenleg az Európai Unió is ezt az irányt erősíti. Az elmúlt évek politikai fejleményei azt mutatják, hogy hosszú és kitartó politikai küzdelemben lehet eredményeket elérni, többek között a közösségi nyelvi jogok elismertetésében²⁴),
- jelnyelv, hátrányos helyzetű kisebbségek nyelvei.

A nyelvpolitika szűkebb értelemben a nyelvvel kapcsolatos politikai döntések rendszere. Kissé tágabban, de pontosabban a nyelvpolitika egy kormánynak vagy hasonló, közösséget vezető, hatalmat birtokló intézménynek a nyelvvel kapcsolatos döntései és e döntések általános kulturális és politikai iránya. A nyelvpolitika természetesen része a nyelvstratégiának, tehát a főtebb és még alább megnevezett tényezők közé illeszkedik, pontosabban e tényezők közé kell illeszkednie, ha hatásos kíván lenni. Kontra²⁵ megállapítása az utóbbi értelemben vett nyelvpolitika hiányáról sajnálatos tény, az elmúlt két-három évtizedre majdnem különbség nélkül kiterjedő érvénytel.

²³ Vö. Kontra 2010; Juhász 2012; Andrassy 2012, további adatokkal és szakirodalommal.

²⁴ Lásd Juhász Hajnalka 2012 beszámolóját.

²⁵ Vö. Kontra 2010.

4.4. AZ OKTATÁS

Az oktatás, főképp az anyanyelvi oktatás és nevelés alapvető szerepet játszik a nyelvstratégia megvalósításában és tovább alakításában. Az önmagában is összetett közösségi kulturális területről a következő kérdések kiemelendők:

- rendszer és használat egységének a megvalósítása az oktatásban;
- a nyelvváltozatok és a funkcionális nyelvi variabilitás, a nyelvi érték oktatásának elvei és módszertana, a nyelvi diszkrimináció és stigmatizáció tudatos elutasítása;
- az anyanyelvi oktatás funkcionális felépítése: kiindulás a gyermek tapasztalataiból és a funkciókból, onnan haladva az absztrakció, az elvont nyelvi rendszer megismertetése felé, összekapcsolva azt a szövegalkotás és a stílus gyakorlati területeivel (főleg és hibás az elvont rendszerfogalmakat egyre fiatalabb korcsoportokban erőltetni), valamint a nyelvi stigmatizálás tudatos és hangsúlyos kerülése, a nyelvi jogok tanítása;
- a kisebbségi anyanyelvi oktatásban elérendő cél, hogy meg legyen különböztetve az anyanyelv mint első nyelv és a többségi vagy államnyelv, amelyet idegen nyelvként, második nyelvként kell megtanulniuk a kisebbségi diákok, nem a többségi nyelvet beszélőkkel együtt nem létező anyanyelvként,
- az anyanyelvi órák illegális elhagyásának megakadályozására érdemes megfontolni a nyelvi és az irodalomóra kettéválasztását.

4.5. A KULTURÁLIS POLITIKA

A kulturális politika egy kormánynak vagy hasonló, közösséget vezető, hatalmat birtokló intézménynek a kultúrával kapcsolatos döntései és e döntések általános kulturális és politikai iránya. A kulturális politika ebben az értelemben alakító tényezője a nyelvstratégiának, főképp az előtérbe helyezett, elismert és megvalósítandó értékek és célok („prioritások”) rendszerében. A kulturális politika a nyelvstratégiához viszonyulva röviden az alábbi dichotómiákban jellemezhető:

- általában támogató vagy közömbös vagy elutasító,
- sokféleséget vagy ideológiafüggést pártoló,
- kreativitást vagy rögzítettséget segítő.

4.6. ISMERETÁTADÁS

A tudományosan megalapozott eredmények általában lassan szivárognak le a közműveltségbe és az iskolai oktatásba. Ezért – mint minden más ismereti területen – a nyelvvel kapcsolatban a józan tudás mellett számos hiedelem és tévtan él, s virágzó-

sukat segítik az elektronikus kapcsolattartás kimeríthetetlen lehetőségei. A magyar nyelvről rendkívül vegyes és időnként elfogadhatatlan nézeteket hirdetnek különböző kulturális érdek- és ideológiai csoportok. A nyelvstratégia része a megalapozott ismeretek állandó, visszafogott és határozott ismertetése, minden lehetőséget kihasználva. Igen fontos a magyar nyelvről való korszerű ismeretek nemzetközi bemutatása kulturális és közösségi kontextusban is. Ilyen tevékenység és ilyen eredmények lényegében nem léteznek az ezredfordulón.

4.7. CSELEKVŐK, INTÉZMÉNYEK, FINANSZÍROZÁS

Nemzeti nyelvstratégia nincsen részben szervezett, részben részt vevő cselekvők és intézmények nélkül. A nyelvstratégiában cselekvő mindenki, aki részt vesz a nyelv és a nyelvközösség, kultúra önalkotásának és autonómiameghatározásának reflexív, önreflexív és önreferenciális folyamatában. A nyelvstratégiában társadalmi intézmény a szervezett, nemzetközi beágyazottságú tudományos kutatás, a Magyar Tudományos Akadémia, az egyetemek, az iskolák, a határon túli nyelvi irodák hálózata és a Termini, a művészet, az egyházak, a kisebb közösségek, például a kulturális és művészeti egyesületek, települések, településrészek, a család, a sajtó, továbbá a nyelvpolitikát képviselő és megvalósító politikai és igazgatási intézmények. Mégis: a legfontosabb intézmény a dinamikus nyelvi interakciók, a nyelvi események egymáshoz kapcsolódó sora.

Hatalmi tényezők: egy közösség, főképp egy nemzeti közösség nyelvstratégiája több meghatározó hatalmi tényezőn nyugszik, ezek: *a)* a politika, *b)* a tudomány, *c)* a mindennapi nyelvi gyakorlat, mindennapi nyelvi reflexió és kritika. Össze lehet-e egyeztetni e három tényezőt? Nem ez a kérdés, hanem az, hogy miképp lehet őket összehangolni. A viszonylagos összhang nélkül nem lesz eredmény. A nyelvstratégia tervezőinek ez az egyik legfontosabb feladatuk.

A nyelvstratégia pénzügyi feltételeinek megteremtése (ahol ez külön szükséges) egyértelműen az állam feladata.²⁶

5. ÖSSZEFOGLALÁS

A nagyszerű és életerős magyar nyelvet és nyelvközösséget nem fenyegeti a közvetlen vég, a teljes pusztulás. A valós veszély *a)* a népességcsökkenés, *b)* a határon túli régiókbeli szórványban és peremhelyzetben élők leszakadása, *c)* a közösségi formák elbizonytalanodása, a kulturális anómia, a reflektáltság és az önalkotás feladása vagy ideológiai harcra fulladása.

²⁶ Vö. Kiss 2012.

A fő cél:

- a magyar nyelv hosszú távú fennmaradása, ami azonos a magyar nyelvközösség hosszú távú fennmaradásával (egy történeti időpontban 50-100 évre lehet előre látni abban az értelemben hogy az adott időpontban születő emberek ennyi idő múlva is beszélni fognak magyarul),
- a magyar nyelv fenntartása az összes használati, funkcionális területen,
- a magyar nyelv autonómiájának megőrzése,
- a magyar nyelv specifikumainak, potenciáljának, teljesítményének, valamint vonzerejének fenntartása és növelése,
- a minőségi teljesítmény felismerése és elismerése, az érték nyitott kezelése,
- a magyar nyelvközösség autonómiájának és koherenciájának megőrzése, a perem- és szórványterületek fenntartása, a nyelvcsere akadályozása.

Az így meghatározott célt csakis a főntebb bemutatott kulturális és nyelvi jellemzők szintézisének figyelembevételével lehet hatásosan és eredményesen elérni. Valamint: az így meghatározott célt csakis a kulturális és nyelvi tagoltságnak megfelelő kulturális, közösségi és regionális tagoltság figyelembevételével lehet elérni. A nyelvet a mindenkori beszélő nézőpontjából lehet leírni, a nyelvstratégiát a mindenkori beszélők közössége(i) nézőpontjából lehet meghatározni. A nyelvstratégia a nyelvvel kapcsolatos értékek, normák, hiedelmek és intézményes struktúrák korszerű, rugalmas, adaptív fenntartását célozza, a közösségi orientáltság, integráltság, adaptivitás és stabilizáció megőrzése érdekében. A nyelvstratégia alapszinten mindig működik cselekvői által, a fenntartás folyamatosságát biztosítva, nem feltétlenül nyíltan vagy a kulturális fókuszban. A nyelvvel kapcsolatos jelentékenyebb feszültségek megjelenésekor a nyelvstratégia ágensei nyíltan és feltűnően cselekednek. Az így kidolgozott nyelvstratégia lehet alkalmas arra, hogy megfelelő válaszokat adjon a 2.4. és a 2.7. pontokban bemutatott jelenségekre, a kivételesen gyors kulturális átalakulás és szétkülönbözés keltette bizonytalanságokra és feszültségekre. A magyar nyelv és nyelvközösség egyik stratégiai szintű kérdése éppen e feszültségekből és bizonytalanságokból ered: vajon a nyelv rendszerváltás körüli demokratizálása minden nyelvi produkció azonos értékű elfogadását jelenti és eredményezi, vagy a tényleges demokratizálás a minőségi teljesítményhez való hozzáférési lehetőség biztosítása minden nyelvközösségi tagnak, vagy a kétféle válasz valamilyen harmonizált változata lehet eredményes.

Több hamis kétség és veszély, illetve egyoldalúan ideologikus nézet fogalmazódott meg vagy nyert teret az elmúlt két-három évtizedben a magyar nyelvvel és annak jövőjével kapcsolatban. Érdemes rögzíteni a következőket. Kétséges és időnként egyértelműen veszélyes történeti hiedelmeket a mai gyakorlat alapjává tenni (például a hun–magyar „rokonság” hirdetésével, vagy a Czuczor–Fogarasi-szótár gyökelméletének politikai ideológiai alapú iskolai [!] terjesztésével). Éppígy kockázatos a közbömbös álláspont, amely szerint a nyelv magától fennmarad, mert az új nemzedékek

úgyis automatikusan megtanulják. Megtanulhatják, de a minőségi teljesítmény és a környezeti hatások önreflexív feldolgozása nélkül hanyatló, versenyképtelen közösség lesz az eredmény. Elméleti és módszertani kiindulópont a nyelvhalál víziója és a nyelv jövője iránti közömbösség közötti józan középtartomány megtalálása. Ideológiák fölött álló, politikailag hatalomsemleges nyelvstratégiára van szükség. Csak a politikai ciklusoktól és a kulturális csoportok ideológiáitól független nyelvstratégia lesz életképes, befogadó és elfogadó, alkalmas a sokféleség közösségét összefogni, integrálni a magyar nyelv kultúraspecifikus közösségében. Az ideológiává gyalázott nemzetnek nincsen jövője.

A nyelvstratégiát úgy kell irányítani, hogy a belső sokféleség termékeny, fenntartható és megtartó legyen. A gazdagságnak örülni kell, gyarapítani érdemes, a fentebb megfogalmazott célok és körülmények keretében. A derűlátás uralja a jó nyelvstratégiát, nem a borús hangulat: lehet, hogy időnként „beszélni nehéz”, de nem ez a biztató jelszó, sokkal inkább a „beszélni jó” vagy a „beszélni öröm”, ahogy ezt Lanstyák István egy beszélgetés alkalmával megfogalmazta. A kizárólagos Budapest- vagy Magyarország-központúság rendkívül káros.

Nyilvánvaló, hogy mindez diszkurzivitást igényel, állandó párbeszédet, vitát, önreflexív értelmezést. A diszkurzusban megtartott konvergencia, összetartás erősítheti a nyelvben való otthonosságérzést, a hozzájárulás eredményességét és tudatát. A nyelvstratégiát kidolgozó és fenntartó személyeknek és intézményeknek ez a lehetőségük és egyben a kötelességük.

IRODALOM

- Balázs Géza 2001. *Magyar nyelvstratégia*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Bell, Daniel 1979. *The cultural contradictions of capitalism*. New York: Basic Books.
- Benő Attila – Péntek János (szerk.) 2011. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve. Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok*. Dunaszerdahely, Kolozsvár: Gramma Nyelvi Iroda, Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.
- Andrássy György 2012. Lehet-e a magyar hivatalos nyelv egyes szomszédos országokban? A nemzetközi jog lehetőségei. In Eplényi Kata – Kántor Zoltán (szerk.): *Terveztés és határtalanítás. A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*. Budapest: Nemzetpolitikai Kutatóintézet, Lucidus Kiadó. 80–101.
- Barlow, Michael – Kremmer, Suzanne (eds.) 2000. *Usage-Based Models of Language*. CSLI Publications, California.
- Bechmann, Arnim 1981. *Grundlagen der Planungstheorie und Planungsmethodik*. Stuttgart: UTB für Wissenschaft.
- Clyne, Michael (ed.) 1997. *Undoing and Redoing Corpus Planning*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Cobarrubias, Juan – Fishman, Joshua A. (eds.) 1983. *Progress in language planning: international perspectives*. Berlin: Mouton.

- Cooper, Robert L. 1989. *Language Planning and Social Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cox, Heinrich L. – Zender, Matthias 2000. Sprachgeschichte, Kulturraumforschung und Volkskunde. In Werner Besch – Anne Betten – Oskar Reichmann – Stefan Sonderegger (Hrsg.): *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung. 2. Auflage. 1. Teilband*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 160–172.
- Croft, William 2000. *Explaining Language Change. An Evolutionary Approach*. London: Longman.
- Dirven, René – Wolf, Hans-Georg – Polzenhagen, Frank 2007. Cognitive Linguistics and Cultural Studies. In Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Hubert (eds.): *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 1203–1221.
- Fishman, Joshua A. (ed.) 1974. *Advances in Language Planning*. The Hague: Mouton.
- Gadamer, Hans-Georg 1984. *Igazság és módszer*. Budapest: Gondolat.
- Geeraerts, Dirk 2006. *Words and Other Wonders*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Hubert (eds.) 2007. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford University Press, Oxford.
- Givón, Talmy 2002. *Bio-linguistics. The Santa Barbara lectures*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Gloy, Klaus 2000. Sprachnormierung und Sprachkritik in ihrer gesellschaftlichen Verflechtung. In Werner Besch – Anne Betten – Oskar Reichmann – Stefan Sonderegger (Hrsg.): *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung. 2. Auflage. 1. Teilband*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 396–405.
- Jahr, Ernst Hakon (ed.) 1993. *Language Conflict and Language Planning*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Juhász Hajnalka 2012. A nyelvi jogok helyzete az Európai Unióban: korlátok és lehetőségek. In Eplényi Kata – Kántor Zoltán (szerk.): *Térvesztés és határtalanítás. A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*. Budapest: Nemzetpolitikai Kutatóintézet, Lucidus Kiadó. 45–64.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss Jenő 2012. A nyelvstratégia nyelvészeti megalapzásának fontossága. In Eplényi Kata – Kántor Zoltán (szerk.): *Térvesztés és határtalanítás. A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*. Budapest: Nemzetpolitikai Kutatóintézet, Lucidus Kiadó. 32–43.
- É. Kiss Katalin 2004. *Anyanyelvünk állapotáról*. Budapest: Osiris Kiadó.
- É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter 1998. *Új magyar nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós 2010. *Hasznos nyelvészet*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Koselleck, Reinhart 2003. *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Budapest: Atlantisz.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Volume I. Theoretical Prerequisites*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Luckmann, Thomas 1982. Gesellschaft und Sprache: Soziologie und Dialektologie. In Besch, Werner – Knoop, Ulrich – Putschke, Wolfgang – Wiegand, Herbert E. (Hrsg.): *Dialektologie. Ein Handbuch der deutschen und allgemeinen Dialektforschung. HSK 1. Vol. 1*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 1568–1579.
- Luhmann, Niklas 1998. *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Mar-Molinero, Clare – Stevenson, Patrick (eds.) 2006. *Language Ideologies, Policies and Practices. Language and the Future of Europe*. London: Basingstoke, Palgrave, Macmillan.

- Maturana, Humberto – Varela, Francisco J. 1980. *Autopoiesis and Cognition: The Realization of the Living*. Dordrecht: D. Reidel Publishing.
- Milroy, James – Milroy, Lesley 1985. *Authority in language. Investigating language prescription and standardization*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Palmer, Gary B. 1996. *Toward a theory of cultural linguistics*. Austin: University of Texas Press.
- Péntek János 2012. Nyelvi tervezés és nyelvstratégia a Kárpát-medencében. In Eplényi Kata – Kántor Zoltán (szerk.): *Térvesztés és határtalanítás. A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*. Budapest: Nemzetpolitikai Kutatóintézet, Lucidus Kiadó. 15–31.
- von Polenz, Peter 2000. Deutsche Sprache und Gesellschaft in historischer Sicht. In Werner Besch – Anne Betten – Oskar Reichmann – Stefan Sonderegger (Hrsg.): *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung. 2. Auflage. 1. Teilband*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 41–65.
- Pomozsi Péter 2011. *Kis ország – nagy stratégia. Az észt nyelvpolitikai modell*. Budapest: ELTE.
- Szépe György – Derényi András (szerk.) 1999. *Nyelv, hatalom, egyenlőség*. Budapest: Corvina.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2004. *Alkotás és befogadás a magyar nyelv 18. század utáni történetében*. Budapest: Áron Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2009. Ideologikus nyelvészeti sztereotípiák a magyar nyelvről. In Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest, Dunaszerdahely, Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet, Gramma Nyelvi Iroda, Konstantin Filozófus Egyetem. 75–86.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 1998. *Nyelvi tervezés. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest: Universitas.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2017. *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó.

VIII. A JÖVŐ FELÉ IRÁNYULÓ LÁTÓKÖR

